

FANCSIKNÉ CSABA MÁRIA

Forradalom és rendszerváltás

Az 1956-os forradalom és az 1989-es rendszerváltás
szubjektív összefüggései

Legújabbkori történelmünk két legfontosabb korszakáról, illetve e két időszak közötti összefüggésekről a különböző szakemberek (történészek, politológusok és még sokan mások) sok mindent és sok mindennek a cáfolatát is megírták már. Minthogy magam is átéltem mindkét időszakot, s az utóbbinak aktív részese is voltam, személyes emlékeim leírásával szeretnék hozzájárulni a salgótarjáni folyamatok részleteinek jobb megvilágításához.

Bennem az ötvenhatos forradalom országos és helyi eseményei több okból is mély nyomokat hagytak. Pécssett gimnazista lányként éltem meg, hogy mezőgazdász nagybátyámat feleségével, két kiskorú unokatestvéremmel és apai nagyanyámmal együtt elhurcolták a hortobágyi Kónya-pusztára. Már diákként sem tudtam megérteni, hogy mit véthetett a sohasem politizáló nagybátyám, s az első világháború után két kiskorú gyermekét özvegyen felnevelő és iskoláztató nagymamám. Salgótarjánba férjem révén kerültem, s a forradalom kitörésekor alig két hónapos kislányunkkal és férjem családjával együtt laktunk a vásártéri 76-os bérházban. Naponta besétáltam babakocsit tologatva a Fő-tér környékére, ahol kis-mama társaimmal találkoztunk. Úgy tűnt, hogy nálunk, Salgótarjánban is megdőlt a megdönthetetlennek hitt, a családomnak oly sok keserűséget okozó rendszer, s romjaiban hevert annak egyik szimbóluma, a szovjet hősi emlékmű. Mintha még az égiek is örültek volna a forradalom sikerének: ezen az őszön szokatlanul hosszúra húzódott a csendes, napsütéses „vénasszonyok nyara”. Mindenszentek és halottak napján ritkán tapasztalható szép időben tömegek zarándokoltak ki a temetőbe. Szinte ott volt a város egész lakossága és a kegyeletes hangulatban érezhetően szeretettel üdvözölték egymást még a távolabbi ismerősök is. Megelégedettség sugárzott az arcokról, hogy most már talán visszavonhatatlanul és békésen győzött a forradalom.

November 4-én hajnalban szinte villámcsapásként ért Nagy Imre rádióbeszéde. Aztán várakozásteli, de egyre reménytelenebbnek látszó napok, hetek következtek, majd december 8-án a késő délelőtti órákban fegyverropogás törte meg a csendet. A lövések zaját sikoltások, jajgatások és rémült kiáltások követték. Pánikhangulat áradt szét az egész vásártéren. Magam is azonnal, ösztönösen először kicsi lányomat igyekeztem a szoba sarkában lévő kiságyban biztonságba helyezni, majd a 76-os bérházban lévő lakásunk ablakából figyeltem a kétségbeesetten rohanó tömeget, amint a vasúti átjáró irányában, a kórház felé egymást segítve cipelték a sebesülteket. Este pedig, amikor a vacsorát vittem férjemnek a kórházba, még jobban

megdőbbsentett a sebesültek és a halottak látványa a hátsó kórházudvarban. Bánatomat apámmal és nagyszüleimmel is szerettem volna megosztani, ezért a helyzetünkről tájékoztató levél mellékleteként a karhatalmistákat elítélő verseimet is elküldtem nekik, mely miatt – hála Istennek, szerencsésen végződő – kellemetlen perceim akadtak. A következő hetekben, hónapokban még pislákoló némi remény, de május elsején, a budapesti Hősök terén, vörös lobogók alatt felvonuló tömegek láttán már az is kialudt.

Még néhány hónapig rendszeresen hallgattuk a Szabad Európát és Amerika Hangját, szorítottunk letartóztatott ismerőseinkért, aztán egyre kevesebb szó esett '56-ról. Jöttek a szürke hétköznapi gondok, örömök. Nőttek és születtek gyermekeink, az élet nem állt meg. Aztán a Kádár-rendszer is lazított: mi lettünk a legvidámabb barakk, lassan hazaszállingóztak börtönbe zárt ismerőseink s ők is beilleszkedtek az élet folyamatába. A forradalomról egyre kevesebb szó esett közöttünk még szűkebb körben is. Kihasználva a rendszer adta lehetőségeket, lassan még Nyugatra is utazhattunk, autót vehettünk, víkendházat építhettünk, nyaralhattunk.

Egyre inkább érződött azonban, hogy a viszonylagos jólét nem a szocialista rendszer gazdasági erejéből, hanem a külföldi kölcsönökből fakad, melyek elengedhetetlen kísérője volt viszont a „fellazító” politika. Ennek hatásai érződtek az új gazdasági mechanizmusok keresésében, az anyagi ösztönzés elvének előtérbe helyezésében és a Párton belül egyre élesebb és egyre nyíltabbá váló vitákban. A rendszer valóban kezdett fellazulni, jött a nemzeti érzéseket hangsúlyozó Pozsgay-féle Népfőnt, majd Lakitelek; egyre nagyobb hangsúlyt kapott 1956 és az ezt követő megtorlás időszakának tisztázása, a felelősök megnevezése. Mindezzel elkerülhetetlenül együtt járt az egypártrendszer megkérdőjelezése, a többpárt-rendszer igénye, mint 1956 egyik legfontosabb célkitűzése. Innen már csak egy lépés vezetett a Varsói Szerződés felmondásának és a szovjet csapatok kivonulásának követeléséig.

Bár némi késéssel, de itt, Salgótarjánban is megindult a szellemi mozgolódás. Ennek első jelei megmutatkoztak például abban, hogy az MSZMP által a városházán rendezett várospolitikai fórumon a korábbiaktól eltérően már többen is nyíltan fel mertük vetni a város romló gazdasági helyzete ellenére is tovább épülő, illetve feleslegesen fenntartott párt- és szakszervezeti ingatlanok (pécskődombi Pártiskola, a Tóstrand melletti SZMT Oktatási Bázis, Városi Tanács kemping melletti hétvégi pihenője) ügyét, azoknak esetleg szociális célokra való felhasználási lehetőségét. A bevezető beszédében a „demokratizmus” kiszélesedését és a „népgazdasági szintű közgondolkodást” hangsúlyozó Sándor László városi párttitkár arra való hivatkozását, hogy ezek nem Salgótarján pénztárcáját terhelik, magam is és mások is azzal cáfoltuk, hogy az ország pénze mindannyiunk pénze. A megújulás szükségességét hangsúlyozó fiatal párttitkártól többen is megkérdeztük, mi a véleménye az ország több helyén már nyíltan is jelentkező „másként gondolkodók” ellenzéki mozgalmairól. Az volt a határozott válasza, hogy tudnak ezekről, de időben megteszik a megfelelő lépéseket, hogy ezek a felforgató eszmék ne gyűrűzhessenek be a megyébe.

Az eszmék azonban mégiscsak begyűrűztek, mégpedig elsősorban 1956 emlékének felidézésével, az áldozatokra való, először csak szűk körű, majd egyre nyíltabb megemlékezésekkel.

Számomra az első emlékezetes esemény 1988. december 7-én történt. Édesapám a templomból jött haza és elmondta, Dénes atya bejelentette, hogy a holnapi mise az ötvenhatos, értelmetlen és kegyetlen salgótarjáni sortűz áldozataiért lesz megtartva. Végre valami itt is történik, gondoltam és a rendszeres templomjáró ismerősömmel, dr. Telmányi József nével kis koszorúkat, mécseseket, gyertyákat vásároltunk és vittünk a december 8-án megtartandó szentmisére. A fiatal plébánosnak azonban valaki időközben szólhatott, mert a mise előtt aggodalmasnak tűnő tekintettel arra kért bennünket, hogy a templomba ne vigyünk be semmit. Így aztán a bejárat melletti fészületnél történt meg a – városban talán a legelső – csendes megemlékezés 1956 salgótarjáni áldozatairól.

Néhány nappal ezt követően a Zeneiskolában a *Palócföld* szerkesztősége rendezett irodalmi estet, melynek házigazdája Pál József, vendégei pedig Liptay Katalin és Bubik István voltak. Az est irodalmi tartalmára pontosan már nem emlékszem, csak arra, hogy Bubik István akkor még egészen fiatal színészként adott elő részleteket *Az ember tragédiájából*. Arra sem emlékszem pontosan, kinek a kezdeményezésére, de a színpadon gyertyákat gyújtottunk, és a jelenlévők egy része piros-fehér-zöld kokárdát viselt. Bár nem kimondottan ennek jegyében indult, az irodalmi est egy meghitt hangulatú '56-os megemlékezéssé vált.

Az időben kissé visszaugorva, ezt talán egy-két hónappal megelőzve, a Múzeumban is volt egy nagyszabású irodalmi est, melynek főszereplője Baranyi Ferenc és Dévény Nagy Kamilla volt. Valamit már jelzett, hogy a nézőtér zsúfolásig megtelt, sokan elsősorban Baranyi Ferenc, mások viszont Dévény Nagy Kamilla miatt jöttek el. A helyfoglalás érkezési sorrendben történt s mivel meghívó nélkül is nagyon sokan jöttek, már negyedórával a kezdés előtt egy tűt sem lehetett volna leejteni, s megtörtént az a „felségsértés”, hogy az utolsó percben érkező protokollvendégeknek nemcsak hogy az első sorban nem jutott hely, de még a terembe sem tudtak bepréselődni, közülük jónéhányan – sértődöttségüket kifejezésre juttatva – el is távoztak a helyszínről.

Dévény Nagy Kamilla újszerűen, gitárkísérettel előadott hazafias színezetű dalait a közönség szokatlanul nagy ovációval fogadta, csakúgy, mint a szellemesen sziporkázó Baranyi Ferencet. Az ő versei között azonban szerepelt a *Rekvium a főhadnagyért* című versciklus is, melynek nagyon vegyes volt a fogadtatása. (Arról szól, hogy a mosonmagyaróvári sortűzet leadó csapat egyik tagját, a zöld ávós fiatal főhadnagyot kórházi ágyáról elhurcolta és meglincselte a felbőszült tömeg.) A költő egyértelmű szimpátiáját a kiskatona mellett a közönség egy része nem vette jónéven, s a felcsattanó taps közben – akkor még teljesen szokatlan módon, kisebb botrányt keltve – füttyögés és moraj is elhangzott... Erről aztán a vita még napokig folytatódott a különböző beállítottságú emberek között. A szellem azonban kiszabadult a palackból és a más véleményen lévőköt már nem lehetett a szokásos kritikai módszerekkel elhallgattatni.

Az események azonban igazán akkor gyorsultak föl, amikor a városban – dokumentumfilm forgatása céljából – megjelentek Schiffer Pálék.

Velük furcsa módon kerültem kapcsolatba. Egyik este a férjemet felhívta valaki és megkérdezte, feljöhetne-e a lakásunkra (Bem u. 8.) egy kis beszélgetésre, mert úgy tudja, hogy a férjem jó helyismerettel rendelkezik, biztosan tudna adalékokkal szolgálni a város munkásságának a történetéről. A férjem igent mondott, s hamarosan

megjelent a lakásunkon Schiffer Pál, Dávid János és Geskó Sándor. Perceken belül kiderült, hogy nemcsak úgy általában érdeklődnek a munkások szociológiai kérdései iránt, hanem kifejezetten az '56-os eseményekre fókuszálnak. Elmondtuk, amit tudtunk, s magam is meglepődtem, hogy a konkrét, apró részletek már mennyire nehezen voltak pontosan felidézhetőek. Éjszakába nyúlóan beszélgettünk. Ők arról tájékoztattak, hogy eddig kikkel és hogyan készítették interjút. Megemlítették, hogy a megkérdezettek többsége vagy teljesen elzárkózik, vagy feltűnően óvatosabbá válik, mielőtt 1956-ra terelődik a szó. Az emberek még félnek nyilatkozni, s ez megnehezíti munkájukat. Schiffer Pál úgy tartotta, nem sajnálja a filmanyagot, a teljességre törekedve, minden személyes visszaemlékezést rögzítenek az utókor számára, hogy az igazság minél alaposabb felderítése érdekében ezeket az írásos dokumentumokkal, illetve egymással is össze lehessen vetni. Szerinte ugyanis, ha több ember egymástól függetlenül ugyanazt mondja, az már egyértelműen felér egy írásos dokumentum értékével.

A városban minden diszkréció ellenére hamarosan elterjedt a filmkészítés híre, mely egyesekben további bátorítást, másokban pedig éppen fokozottabb visszafogottságot váltott ki. Már lezárni készültek kutató munkájukat, amikor a József Attila Művelődési Központ klubtermében rendezett összejövetelen érdekes dolog történt. Olyan sokan jöttek össze, hogy alig fértek el a teremben. A téma iránt eddig tapasztalt zárkózottság teljesen megszűnt, az ott lévők ajka megnyílt s oly sokat meséltek, hogy Schifferék alig győzték a felvételek készítését. A résztvevők közül kiemelném dr. Samu István, ideg-elmegyógyász főorvos szerepét, aki sok érdekeset említett arról, hogy utólag hogyan viselték el lélekben a történeteket 1956 életben maradt áldozatai, és hogyan maguk, a pufajkások.

Schifferék végül huszonnégy órás anyagot forgattak a sortűzről, melyet megfelelő helyre juttattak az utókor számára. Ebből a hatalmas anyagból két önállóan vetíthető, egyenként kb. másfél órás kivonat is készült. Az egyik elsősorban a salgótarjáni sortűzzel, a másik pedig Hadady Rudolf és Hargitay Lajos máig sem teljesen tisztázott drámájával foglalkozik. Ezeket a filmeket a József Attila Művelődési Központ színháztermében, nagy nyilvánosság mellett, ankét kíséretében is levetítették, de a Magyar Televízió is többször a műsorára tűzte.

Ezen kívül – a legfőbb tényeket összefoglalva – Dávid János egy könyvet is megjelentetett, s ekkortájt látott napvilágot Steigerwald Ottó írása a *Nógrád* hasábjain, valamint Dávid János kétrészes cikke az *Új Tükör*ben, valamint egy összefoglaló írás a *Palócföld*ben.

Miközben a film készült – a filmesektől függetlenül –, a velünk egy udvarban lévő levéltár igazgatója, Á. Varga László (közismerten a Párt „reform szárnyához” tartozott) diszkrétan megkérte a férjemet, nem tudná-e megszerezni az 1956-os műtéti naplókat, mert ők ezt még hivatalosan nem kaphatják meg, pedig minél előbb szeretnék megismerni a pontos részleteket. A naplók előkerültek, többen is alaposan átnéztük azokat, s emlékezetem szerint harmincon felül volt azoknak a száma, akik egyértelműen lövési sérülések áldozatai lettek abban az időszakban. Számomra feltűnt, hogy a sérültek nagy része egészen fiatal korú volt. Bennem – velük kapcsolatban – ismét felelevenedtek az ötvenhatos közvetlen élményeim, amint sorban ott feküdtek a betontámfal mellett, a kórház hátsó udvarán. Ez az emlékfelidézés ösztönösen is arra készítetett, hogy tőlem telhetően továbbra is

segítsem a körülmények tisztázását, és az áldozatok emlékének megőrzését. Itt szeretném megjegyezni, utólag is sajnálom azt az áldozatok száma körül folyó hiábavaló vitát, amely a lényegről elterelve a figyelmet, egymás ellen hangolta még „ötvenhat” legőszintébb híveit is.

Időközben összetalálkoztam egyik kedves, régi pedagógus kollégámmal, aki óvatosan, de örömmel közölte, hogy Salgótarjában is megalakult a Magyar Demokrata Fórum helyi szervezete, ahol szívesen látnának. A meghívást örömmel elfogadtam és másnap már részt vettem a rokkant-telepi Táncházban rendezett összejövetelen. A helyiséget a Nógrád Táncegyüttes akkori vezetője, Mlinár Pál bocsátotta rendelkezésre, aki azonban nemcsak házigazdája, hanem aktív résztvevője is volt az összejövetelnek. A Fórum elnöke Sípos Lajos, helyettese pedig dr. Szabó Sándor volt s a törzstagok közé tartozott dr. Monokiné, Rózsa néni is, akiről utólag tudtam meg, hogy ő volt a szervezet megalapítója, az első összejöveteleket az ő vásártéri lakásán tartották. A beszélgetések légköre számomra újszerű és szimpatikus volt, és hittem abban, hogy az ott tapasztalt sok jó szándék nem lesz hiábavaló. Bár jöttek fenyegető levelek, túlságosan már nem félt senki, mert ezek a levelek nem tűntek komolynak, s egyre inkább bízunk a nyilvánosság erejében. A légkör olyan volt számunkra, mintha egy fülledt szobából kilépve friss levegőt szívtunk volna. A beszélgetések témái között a forradalomra emlékezés valamilyen formában csaknem mindig szerepelt, de egyre inkább felvetődtek a jelen gondjai és azok megoldási lehetőségei. Számomra talán legemlékezetesebb az a nap, amikor „Salgótarján jövője” volt a téma. Mindenki szabadon elmondhatta gondolatait arról, hogyan képzei el a természeti adottságok minél jobb kihasználását. Szóba került a legeltetési állattartás, a korszerű – természetközeli és foglalkoztatási lehetőséget biztosító – erdőgazdálkodás. A fafeldolgozó ipar fejlesztése mellett az iskolák és az iskolai nevelés korszerűsítésének igénye, a több szintű ellátást biztosító szociális otthonok hálózatának megteremtése, a felszabadult középületek célszerű hasznosítása, valamint sok egyéb kérdés is, amelyek némelyike talán még ma is időszerű. Akkor ezeket a javaslatokat dr. Szabó Sándor jegyezte fel egy egyszerű füzetbe, lényegük azonban talán ugyanaz volt, mint a mostanában súlyos pénzekért készített „project”-eknek.

A mozgalmak lassan egyre nyilvánosabbak lettek, megalakultak a pártok és megindult a készülődés a választásokra. Egyaránt a József Attila Művelődési Központban tartotta összejöveteleit az MDF és az SZDSZ is; így gyakran összetalálkoztunk, rendszerint még a közös teendőket is megbeszéltük, a sajtóban megjelenő írásokat egyeztettük. Az alapvető dolgokban alig volt közöttünk különbség, legfeljebb abban, hogy ők voltak a radikálisabbak és több volt közöttük a fiatal. A két párt között kezdetben nagyon jó volt a kapcsolat, és teljesen természetes volt, hogy a legelső december 8-ai megemlékezést is közösen tartottuk a Megyeháza falán lévő emléktáblánál. Ma is magam előtt látom, milyen baráti békességben ültek egymás mellett Gusztos István, Speidl Zoltán és sokan mások. Bárcsak ez az összetartás a későbbiekben is megmaradt volna. Talán sok minden könnyebben, gördülékenyebben és főleg eredményesebben történhetett volna.

Egy ideig szinte ideálisan működött a salgótarjáni „kerekasztal”. A választásokra készülődés azonban egyre inkább vetélytársakká, később – sajnos – ellenfelekké tette még a rendszerváltó pártokat is. Egy dologban azonban még továbbra is

megmaradt az együttműködési készség és ehhez az MSZP is csatlakozott. Ez a közös ügy pedig az ötvenhatos sortűz áldozatainak emlékére állítandó emlékmű volt, melynek igénye már korábban felvetődött, de lehetőségére én hívtam fel a figyelmet. Egyik napon ugyanis édesapám azzal fogadott, a rádióban hallotta, hogy a Történelmi Igazságtételi Bizottság (TIB) '56-os emlékművet készül felállítani Budapesten. A rendelkezésre álló pénzmaradványból támogatnák a vidéki emlékművek felállítását is. Javaslatomat, hogy pályázzuk meg e lehetőséget, mindenki megszavazta, de csakhamar kiderült, hogy az együttműködési szándék önmagában nem elég, valakinek, vagy valakiknek a konkrét lépéseket is meg kell tenniük. Ezért létrehoztuk az Emlékmű Alapítványt, melynek kuratóriumi tagjait a pártok, társadalmi szervezetek és a szakhivatalok delegálták. Elnökévé engem választottak, tagjai pedig Brunda Gusztáv, Deme Attila, Jóvári Tibor, Karakasevne Persik Magdolna, Kún Zsuzsa, Leukó Albertné, Sándor Zoltán és dr. Szabó Sándor voltak. Elkészítettük a pályázatot a központi támogatásra, és a felhívást az adományok gyűjtéséhez. Hamarosan kiderült, hogy a központi támogatásra nem számíthatunk, de egyének és szervezetek részéről sorra érkeztek az ígervények és a konkrét pénzek is. A legjelentősebb összeget – egy millió forintot – Gressai Sándor, a Tűzhelygyár igazgatója ajánlotta fel. Közben a szobrászművészekről is beérkeztek a pályaművek. Bobály Attila, Kicsiny Balázs, Molnár Péter, Párkányi Péter és Szabó Tamás terveiből a Képzőművészeti Alap Lektorátusa – a közönség szavazatainak begyűjtése utáni második fordulóban, a két legjobb pályamű közül – Párkányi Péter és Szabó Tamás munkáját tette az első helyre. (A maketteket közszemlére helyezték ki szavazás céljából a Művelődési Központ előcsarnokában.) Az emlékmű felállítását jelentősen hátráltatta a központi támogatás elmaradása, a városi képviselőtestület késlekedő döntése a pénzügyi alap megteremtésére, valamint a helyszínről a szovjet emlékmű eltávolítására. Az eltávolítás végülis az itt állomásozó szovjet csapatok parancsnokának kezdeményezésére történt meg. (A festékspray-vel és rongálásokkal megcsúfított emlékoszlop további fenntartásához már ők sem ragaszkodtak.) Némi késéssel ugyan, de – Für Lajos beszédével – 1991-ben megtörtént a szoborkompozíció első részének a felavatása és megvalósult az eredeti célkitűzés: legyen kegyelet a halottaknak, engesztelés a hozzátartozóknak és mindazoknak, akik megszenvedték e korszakot, valamint legyen figyelmeztetés az utókor számára, hogy sokat szenvedett városunknak elege van a zsarnokságból, s annak minden formájából.

A lakosság részéről nem volt egyértelmű az emlékmű fogadtatása. Voltak, akik elvből elleneztek, de az ötvenhatosok között is akadtak kritizálói. Az évek során azonban kiderült, hogy ez az ország egyik legszebb '56-os emlékműve, melyhez sokan elzarándokoltak már és a televízió képzőművészeti műsoraiban is többször bemutatták pozitív példaként.

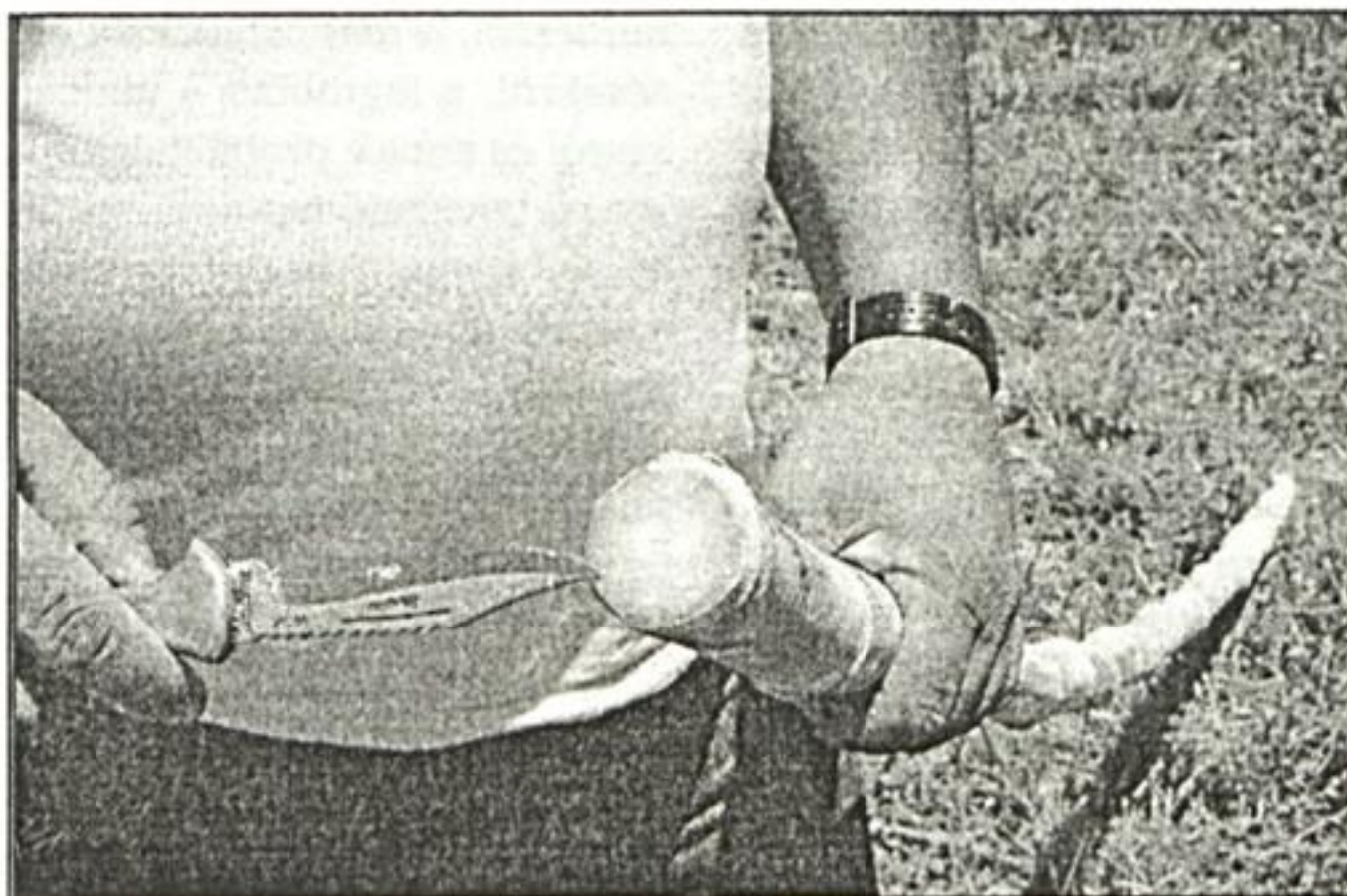
Az 1956 hamvadó paraszából fellobbanó láng – a csendes forradalom – befejező szakaszát az első szabad választások jelentették, melyek kialakították a demokratikusan megválasztott Országgyűlést és az önkormányzatok rendszerét. A választások az MDF-nek győzelmet, nekem sok mindenben csalódást okoztak. Már a kezdetekkor eldurvult a kampány, régi barátok egymás ellenfeleivé váltak. Munkatársak, rokonok és jó ismerősök közti kapcsolatok véglegesen felbomlottak. Plakátáradat zúdult a városra. Egymás plakátjait megrongálták, felülragasztották a futballszurkolói ösztöneiket kiélő „párt-drukkerek”. Ha az egyik párt feketét mondott, a

másik azonnal rávágta a fehéret és fordítva. Csakhamar rájöttem, hogy nekem nincsenek ilyen ambícióim, tulajdonképpen egyik párt követelményeinek sem tudnék maradéktalanul eleget tenni. Arról is meggyőződtem, hogy az effajta politizálás nem segíti a társadalom érdekeinek a megvalósítását. Kiléptem hát az MDF-ből és távol maradtam más pártoktól is. Párton kívülként próbálkoztam a személyes békítgetésekkel és jó néhány újságcikk megírásával, melyek közül néhányat ma is őrzök az asztalfiókomban.

Mostanában sokat tűnődök. Nem tudom, mi történt velünk. Oly szépen kezdődött minden és én még mindig nem hiszem el, hogy ha akarnánk, ne tudnánk legyőzni legalább önmagunkat: hatalomvágyunkat, sérelmeinket, indulatainkat, önző egyéni és pártérdekeinket. Nem hiszem el, hogy akik őszintén jót akarnak, ne lennének képesek megérteni: emberhez méltó életet teremteni csak együtt lehet. És ha ez így van, akkor mit számít az, hogy kinek milyen a vallása, hite, vagy származása.

Már régóta nem tartozom egyik párthoz sem. Az emberek értékét nem azzal mérem, ki milyen híres-nevezetes, vagy gazdag. Csak az a fontos, hogyan él és alkot. Egyre jobban becsülöm az egyszerűnek mondott, de valójában életbölcse-séggel rendelkező, az életért becsületesen megdolgozó tisztas polgárokat.

Naponta eljárók a sortűzre emlékeztető December 8. tér és a közepén álló emlékmű előtt. Jó látni, az emlékállítás terve megvalósult, az áldozatok kőbevésett nevét megismerheti az utókor és van egy hely, ahol mindenki leróhatja kegyeletét. Igaz, egyelőre még külön csoportokban, de remélhető, hogy az ellentéteket lassan majd békévé oldja a történelem.

Cukornád